

position on the national question is analyzed on the example of the short story «Don't agree to be «hohol» (the Ukrainian)».

Keywords: *nation, identity, Ukrainian people, I.Nechuy-Levitsky, V. Zakharchenko, the sixtiers, reality, nationality, folk, «new people».*

УДК 821.111 Еліот

Анатолій ГРАДОВСЬКИЙ
Максим ГАЛУШКО

ВПЛИВ ДАНТЕ НА СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОГО СТИЛЮ ТОМАСА СТЕРНЗА ЕЛІОТА

У статті аналізується вплив спадщини представника італійського Відродження Данте на літературний пошук американського поета-модерніста Т.С. Еліота. Визначається спільне у творчому стилі обох поетів на рівні проблем, порушених у їхньому доробку, та особливостей розробки образів. Запропоновані Данте і представниками романтизму гуманістичні ідеї, що розкривають обмеженість просвітницького раціоналізму і згубний вплив буржуазної цивілізації на культуру і мораль, знаходять нове звучання у творчості Еліота.

Освоєння техніки художнього слова Данте у творчому пошуку американського модерніста стало помітним завдяки тяжінню Еліота до релігійних мотивів, інтертекстуальності (алюзії, цитати без атрибуції та вкраплення іншого стилю), принципам римування, пошуку влучного слова, проєкції нового художнього твору на інші, написані до цього, песимістичному настрою, головному героєві, сюрреалістичним пейзажам, складній метафоризації тексту тощо.

У статті з'ясовано особливість художнього світу Еліота: поверховому та випадковому тут протиставляється вічне і всеохоплююче, монументальне та непохитне. Авторам видається переконливим твердження, що таким же чином запозичені у Данте герої, образи та ідеї, представлені творчістю Еліота у ключі модернізму.

Ключові слова: творчий стиль, гіпертекстуальність, сюрреалізм, модернізм, Відродження, Еліот, Данте, есе, художній текст, світосприйняття.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю вивчити вплив творчості Данте на формування художнього стилю Еліота на основі змісту його праць про видатного італійця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему впливу мистецьких набутків епохи Відродження та представників модернізму розглядали С.Павличко, М.Стріха, О.Ушакова. Втім у сучасному літературознавстві не досліджувалася проблема впливу творчості Данте на художній стиль Еліота.

Мета роботи – з'ясувати значення творчості Данте у формуванні художнього стилю Еліота.

Актуальність статті полягає у спробі визначити особливості впливу творчої спадщини Данте на формування художнього стилю Еліота на прикладі його літературознавчих праць. Ця проблема не була до цього часу об'єктом наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Томас Стернз Еліот увійшов в історію літератури та культури минулого століття як реформатор англомовної поезії та літературної критики. Авторитет Еліота в літературі та літературній критиці сприяв ще прижиттєвому визнанню його класиком. Більше того, теорія поезії Еліота значно вплинула на розвиток окремих напрямків в американській «новій критиці».

Еліот зацікавився творчістю Данте Аліг'єрі на початку ХХ століття, у пошуках джерел для оновлення англомовної поезії.

Будучи захисником байронівського стилю письма, американський поет-модерніст Томас Стернз Еліот, є продовжувачем ідей Данте в англомовній літературі. Подібно до заново відкритих ним англійських метафізиків, до Персі Шеллі та Байрона, котрі приваблювали його як очевидні послідовники Данте, Еліот був передусім мислителем. Він відчув вразливість старого гуманізму, витвореного титанами Відродження і романтизму, відчув також обмеженість просвітницького раціоналізму і згубний вплив буржуазної цивілізації на культуру і мораль. Шукаючи для культури порятунку, Еліот прийшов до релігії, і саме тому, очевидно, у нього не виявилось по-

слідovníків, а його модель художнього мислення, етапна й еталонна для модернізму, не знайшла подальшого продовження у літературі.

Т. С. Еліот, як він зауважив у своєму есе «Що означає для мене Данте», не вважав себе дантезнавцем, але саме поезія італійського поета справила найбільш стійке та глибоке враження на його творчий метод. Якщо захопленість та вплив інших поетів на художнє слово Еліота пов'язані з різними періодами його життя, то залежність від Данте накопичувалася впродовж усього творчого шляху поета.

Дантівські мотиви актуалізуються в кожному поетичному творі Еліота за допомогою таких форм інтертекстуальності, як алюзії, цитати без атрибуції та вкраплення іншого стилю. Поєми «Безплідна земля» та «Літл Гіддінг» містять численні алюзії на «Божественну комедію» Данте. Наміром поета було за допомогою контрасту провести паралель між Пеклом і Чистилищем, у яких побував Данте, та галюцинаторною картиною наслідків повітряного нальоту.

При імітуванні художнього методу Данте через використання терцин поет зазнав певних труднощів, з якими раніше мав справу Байрон – англійська мова, на відміну від італійської, не в змозі надати поетові такої великої кількості рим. Слова, що римуються, привертають до себе занадто багато уваги, і саме в італійській мові рими завжди мають належний ефект. Еліот стверджує, що навіть саму «Божественну комедію» варто перекладати саме «білим» віршем для того, щоб зберегти в першу чергу зміст та силу слова.

У есе «Що означає для мене Данте» Еліот виділяє три моменти, які відображають те, чого поет навчився у Данте. Насамперед, всебічне вивчення поетичної практики італійця вчить тому, що поетові слід бути радше слугою своєї мови, ніж її паном. Це почуття відповідальності перед нею є відмінною рисою поета-класика. Про деяких великих поетів, на думку Еліота, зокрема про деяких англійських поетів, можна сказати, що їх геній дозволяв їм управляти англійською мовою, розробляти настільки індивідуальний і ексцентричний спосіб вираження, що для поетів наступних поколінь він виявлявся абсолютно даремним. Данте ж займає таке місце в італійській літературі, яке в англійській займає лише Шекспір; обидва вони дали втілення душі мови, проникнувши в усі її аспекти.

Еліот поділяє думку Данте про те, що великий хазяїн мови має одночасно бути її великим слугою.

По-друге, «Божественна комедія» висловлює все, так чи інакше пов'язане з людськими емоціями, починаючи з відчаю приречених на вічні муки грішників і закінчуючи прозрінням святості. Таким чином, вона постійне нагадування будь-якому поетові про його обов'язок безперестанного пошуку слів для невимовного опису почуттів, для людей майже невідчутних, бо немає у них таких слів; у той же час це – нагадування, що мандрівник, котрий вирушив за межі звичайної свідомості, зможе повернутися і передати свій досвід людям, тільки якщо він ніколи не послабить свій зв'язок із знайомою їм реальністю.

Зрештою завдання поезії, яке полягає в тому, щоб люди відчули невідчутне, вимагає величезних мовних ресурсів; при цьому, розробляючи мову, збагачуючи значення слів і показуючи, як багато можна описати словами, поет розширює межі емоційності і сприйнятливості для інших людей, оскільки він залишає їм після себе мову з набагато більшими можливостями вираження думок і почуттів.

Еліот в есе «Данте» (1929) веде мову про рецепцію художнього твору. Він вважає, що читач може поділяти або не поділяти переконань (вірувань) художника, адже естетичне сприйняття твору від нього не залежить. Тим не менш читачеві, підкреслює американський поет, слід знати і розуміти ідеї (концепції), яких дотримується автор, оскільки вони стали невід'ємною частиною художньої форми, і без знання про них естетичне сприйняття твору буде неповним. «Необхідно, – пише Еліот у зв'язку з «Божественною комедією» Данте, – читати філософські відступи Данте зі смиренням людини, що вступає в новий світ, людину, яка визнає, що кожна частина істотна для цілого».

Розглянемо алюзії на Дантове Пекло у згаданому вище творі Еліота «Безплідна земля». Тут вплив Данте на Еліота виходить за рамки звичайних проекцій на інший твір і перетворюється на сформовану американським поетом концепцію сучасного йому суспільства як свого роду пекла, заповненого людьми, котрі прагнуть до духовності, але через свою амбівалентність не в змозі знайти відповіді на свої питання. Якщо ми розглянемо подорож Данте до пекла як психологічне випробування, підсвідоме прагнення зрозуміти, чому він загубився у житті, і пошук самого себе, то можна провести паралель з оповідачем у «Безплідній землі», який також вирушає шукати своє «я», але у світ, позбавлений, на його думку, всілякої

духовності. Пошук ліричного героя не обмежується лише цим: він досліджує власну підсвідомість, суспільну свідомість і, врешті решт, увесь людський досвід поколінь.

Перші ж рядки «Поховання мертвого» показують сумну картину, яка відкривається ліричному героєві:

*«Квітень, найлютіший місяць, виганяє
Проліски з замерзлої землі, мішає
Спомини й бажання, розтравляє
Гниле коріння провесняними дощами.»*

Тут необхідно звернути увагу не лише на те, що перша пісня «Пекла» починається схожим чином, а й на те, що подорож Данте відбувалася навесні (із Страсної п'ятниці до Великодня).

У контексті амбівалентного натовпу Лондону, який описано далі в цьому розділі, оповідач, здається, розділяє тугу та невпевненість лондонців та прагне до відродження, яке тягне за собою весну та революцію.

Епіграф до «Безплідної землі» підкреслює настрій відчаю та страху: «На власні очі бачив я Кумську Сивілли, що сиділа в пляшці, і хлопці питали її: «Сивілло, чого бажаєш», а вона відказувала: «Бажаю вмерти».

Це уривок із «Satyricon Ptronicus» (I століття до н.е.), який розповідає про Сивілли, яку на вічне життя благословив Аполлон, але водночас прирік на вічну старість. Епіграф підкреслює втомленість від існування, яке автор називає «смертю в житті», і почуття ізолюваності та перебування у пастці. Тут яскраво відчувається натяк на грішників Дантового Пекла, котрі «вже не покладаються на смерть і так ненавидять роки пропалі, що чорні заздрощі їх повнять вщерт» і, за описом Данте, ніколи і не були живі – саме це точно описує стан оповідача «Безплідної землі», який описує себе як «ні живий, ні мертвий».

На відміну від першої частини поеми, друга – «Гра в шахи» – фокусується на особистому досвіді оповідача, розширює коло зору ліричного героя, привносячи у його роздуми соціальний аспект. Третя частина – «Вогненна проповідь» – включає образи сучасного йому Лондона, міста королеви Єлизавети I, та античної Греції. Саме тут

починає проявлятися зацікавленість Еліота античністю та способом її змалювання у середньовічній літературі: оповідач зустрічається із сліпим грецьким пророком Тиресієм, і ця зустріч ніби узагальнює відчай оповідача стосовно всього людства, минулого і сьогодення.

У заключній частині поеми «Що мовив грім» зображується жахливий сюрреалістичний пейзаж, що змушує ліричного героя та читача зрозуміти, що вчення Будди і Св. Августина про цілющу силу пристрасті не надає оповідачеві того духового змісту, який він розшукував.

Суттєвим є те, що мандрівка Данте, яка пролягає крізь Пекло та Чистилище до Раю, дозволяє йому домогтися бажаного перетворення, яке так і залишилось недосяжним для героя Еліота у «Безплідній землі». Таким чином, ми бачимо, що при написанні цієї поеми Еліот спирався в основному тільки на «Пекло» і відмовився написати очевидну кульмінацію свого духовного та поетичного паломництва через приналежність до модерністського напрямку.

Оскільки Т.С. Еліот не лише наслідував стиль Данте, а й був одним із найвідоміших дантезнавців, він вважав, що італійський поет хотів, щоб читачі побачили те, що бачив він. Саме тому його мова дуже проста, метафор у нього дуже мало, бо алегорія із метафорою дуже важко поєднується. Цю відмінну рису і намагався англо-американський поет перенести у свою творчість.

Як ми бачимо, рання лірика Еліота сприймається як трагічне прозріння після тривалого романтичного сну: він бачить людину, ув'язнену у великому місті, у ворожому суспільстві, де усе кричить про безвихідь, неволю і приреченість. Кульмінацією цих настроїв став шедевр молодих років «Пісня кохання Дж. Алфреда Пруфрока», написаний у характерній для модернізму (більше ніж для Данте) манері потоку свідомості та асоціацій. Проте Пруфрок існує у двох реальностях – у вимірі об'єктивного світу та у безладі власних думок та почуттів. «Пісня кохання» надзвичайно переобтяжена літературними алюзіями, ремінісценціями, прихованими та відкритими цитатами; окрім цього Еліот продовжує імітувати, а то і пародіювати, стилі різних письменників і цілих епох. Натяки на Дантове Пекло знову зустрічаються тут у пейзажах та описах: для автора зовнішній світ – це урбаністичне пекло, де всі предмети наче зрушилися з належного місця, переплуталися, втратили смисл. Пейзаж

виконаний у приглушених, тьмяних, нудних тонах пізньої осені. Виразним є також епіграф до вірша – цитата з «Пекла»:

*Якби я вірив, що відповідаю
Тому, хто знов побачить білий світ,
То мій вогонь би не тремтів без краю.
Та ми терпіти будем вічний гніт,
Тож віддаватись нічого химерам,-
Не боячись ганьби, я дам одвіт.*

«Пісня кохання Дж. Алфреда Пруфрока» починається закликком до дії, але зовнішній світ у рамках урбаністичного пейзажу надзвичайно статичний. Це протиріччя лише підсилює роздвоєність образу Альфреда Пруфрока: він насправді нікуди не йде, і все, що відбувається в поемі, – це лише думка, невиразний спогад.

На зміну песимістичному світосприйняттю приходять так звані «католицький» період творчості Еліота, що розпочинається поемою «Великопісна середа», однією з найбільш «особистих» поем, написаних від першої особи, яка виражає досвід індивідуального «чистилища» поета. В основу цього твору лягли і «Божественна комедія» Данте, і його «Нове життя».

Герой поеми – звичайна людина, почуття якої схожі на почуття самого поета. Персонаж розчарований реальним життям, зрікається земного, бездуховного і звертається до неба та до Бога. У другому розділі есе «Данте» – «Чистилище і Рай», Еліот писав: «Прокляття і навіть святість більше вражають, аніж очищення». Герой Еліота є учасником священнодійства – духовного очищення, котре вимагалося від християн під час Великого посту.

У першій строфі «Великопісної середі» поет актуалізує мотив безнадії та сумнівів героя у власних силах пройти до кінця шлях очищення. Перша строфа поеми Еліота – дослівний англomовний переклад назви балади Г. Кавальканті «Perch'lo Non Spero» – уводить мотив безнадії, який у контексті Біблії та «Божественної комедії» продовжує біблійну тему вигнання з Раю: «*Бо я не сподіваюсь повернутися знов*».

Ці рядки перегукуються із вищезгаданим епіграфом до «Пісні кохання Дж. Алфреда Пруфрока».

Так само, як і у Данте, образ коханої тут підноситься над плотською любов'ю, прирівнюється до Богоматері і символізує віру. Для Еліота Беатріче була символом перетворення земного кохання в небесне (або тілесного в духовне). На думку О.М. Ушакової, котра досліджувала «тему Беатріче» у творчості Еліота, вираження кохання через споглядання його об'єкта є не стільки аристотелівським, скільки платонівським, тому це споглядання абсолютної краси та добродіяння відкривається через обмежений рамками людської природи, але гідний захоплення об'єкт [5; с. 69].

Четверта частина «Великопісної середи» в окремій редакції мала назву «Viestita di color di fiamma» («Вдягнена у кольори вогню»). Уже сама назва ідентифікує прототекст цієї частини поеми – 33 строфу XXX пісні «Чистилища», де описується зустріч Данте з Беатріче. Еліота захоплювало, наскільки майстерно Данте описує відродження старої пристрасті та перехід її в нове почуття, що відбувається в новій ситуації, котра надає всьому цьому особливого смислу, масштабу та значення.

Розпад старого «я» передає натуралістична метафора – три білі леопарди в тіні ялівцевого куща (антиподи трьох звірів, яких зустрів Данте перед входом до Пекла) зжирають тіло та обгризають кістки героя. Він піднімається сходами до воріт Чистилища, яке неймовірно схоже на Дантове. Щоправда, прощанням із життям самотньої і стражденної людини виявляється не радісним, а гірким, а зречення, покірність і віра не є абсолютними.

«Чотири квартети» – цикл із чотирьох поем, що завершив поетичну творчість письменника – став згустком перфектної поезії, якій вдалося вмістити у слово – Слово. Це Слово звучало в унісон із музикою останніх п'ятичастинних квартетів Бетховена, де композитор прагнув подолати межі музики, що почали здаватися йому завузькими. Подібно до Данте, Еліот надав своїм одкровенням, мандрівкам, відкритих йому трансцендентних істин, що мали, за його ж таки словами, сутність гранично летку та невловиму, жорстокої, вивіреної форми. У її рамках уривки прозрінь чергувалися з невимушено зверненою до читача мовою, а пророчі, по суті, пасажі прикрашалися звабливими метафорами, за якими було приховано невимовне. У «Чотирьох квартетах» йому вдалося поєднати обертони молитви, представлені у «Великопісній середі», з проповіддю, сконструювавши з них вершинну форму звернення

до світу. «Квартети» завершилися фінальним виправданням гріха, під яким поет, що надбав віру, розумів болісний досвід занурення у безвихідь «безплідної землі», досвід катастрофічного духовного опустошення. Через розуміння божественної любові цей досвід виштовхнувся на орбіту трансцендентного: констатована Еліотом пов'язаність людського вибору – гріха, до якого призводить будь-який вибір, і любові Провидіння, констатував щось на зразок вертикалі «зворотного зв'язку», який звів кожен людський вчинок до рангу контакту з незримим. Любов породила гріх (така жорстока істина) – і вона ж його пробачила, ведучи людину сходами духовного пекла до духовного чистилища. А на самісінькій маківці відбулося єднання з Богом.

Висновки. Будучи перш за все модерністом, Т.С. Еліот став класиком нової художньої школи, органічно поєднав у своєму творчому методі різноманітні стилі і течії європейської літератури, зокрема манеру письма та світосприйняття Данте. Поверховому та випадковому Еліот протиставив вічне і всеохоплююче, монументальне та непохитне – герої, образи та ідеї, вперше описані Аліг'єрі ще у XIV столітті та безумовно актуальні у будь-якому суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байрон Д. Пророчество Данте: В 2 т. [Пер. с англ.] / Д. Байрон. – М.: Худ. лит, 1987. – С. 534-556.
2. Еліот Т. Данте. Пекло. Есе / Т. Еліот // Всесвіт. – 1996. – № 10-11. – С. 148-152.
3. История зарубежной литературы XIX века: Учеб. для филол. спец. вузов / В. Богословский, А. Дмитриев, Н. Соловьева и др.; Под ред. Н. Соловьевой. – М.: Высш. шк., 1991. – 637 с.
4. Павличко С. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті / С. Павличко. – К.: Основа, 2001. – 559 с.
5. Стріха М. Дантеана на тлі портрета доби / М. Стріха // Зарубіжна література. – 2005. – №38. – С. 9-11.
6. Ушакова О. Філософія чистилища в поемі Т.С. Еліота «Пепельная среда» / О. Ушакова // Вестник Московского университета. Сер.9, Филология. – 2002. – №2. – С. 57-81.
7. Чертенко О. Т. С. Еліот – поет і теоретик модернізму (Творчість американського письменника) // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2003. – №10. – С. 48-52.

8. Элиот Т. Избранное. Том I-II. Религия, культура, литература / Т. Элиот [Пер. А. Дорошевича]. – М., Изд-во РОССПЭН. – 2004. – 373 с. – [Серия «Книга света»].

Одержано редакцією 14.01.2014 р.

Прийнято до публікації 27.01.2014 р.

Аннотация. Градовский А., Галушко М. *Влияние Данте в становлении творческого стиля Т.С. Элиота.* В статье анализируется влияние наследия представителя итальянского Возрождения Данте на литературные поиски американского поэта – модерниста Т.С. Элиота. Определяется общее в творческом стиле обоих поэтов на уровне проблем, затронутых в их литературоведческих работах и особенностях построения образов. Предложенные Данте и представителями романтизма гуманистические идеи, раскрывающие ограниченность просветительского рационализма и пагубное влияние буржуазной цивилизации на культуру и мораль, обретают новое звучание в творчестве Элиота.

Освоение техники художественного слова Данте в творческом поиске американского модерниста стало заметным благодаря интересу Элиота к религиозным мотивам, интертекстуальности (аллюзиям, цитатам без атрибуции и вкраплениям другого стиля), принципам рифмовки, поиска точного слова, проекций нового художественного произведения на другие, написанные до этого, пессимистическому настроению, главному герою, сюрреалистическим пейзажам, сложной метафоризации текста и т.п.

В статье установлено особенность художественного мира Элиота: поверхностному и случайному здесь противопоставляется вечное и всеобъемлющее, монументальное и незыблемое. Авторам представляется убедительным утверждение, что таким же образом заимствованы у Данте герои, образы и идеи, представленные творчеством Элиота в ключе модернизма.

Ключевые слова: творческий стиль, гипертекстуальность, сюрреализм, модернизм, Возрождение, Элиот, Данте, эссе, художественный текст, мировосприятие.

Summary. *Gradovskiy A., Galushko M. Dante's Influence on creative style of T.S. Eliot.* The article analyzes the impact of works by Italian Renaissance Poet Dante on the literary style of American modernistic poet T.S. Eliot. The common in the creative style of both poets is studied at the level of issues, raised in their literary heritage, and in peculiarities of heroes' images formation. Humanistic ideas of Dante and the representatives of European Romanticism, revealing narrowness of rationalism of Age of the Enlightenment and evil influence of bourgeois civilization over the culture and moral, got a new sense in Eliot's work.

Dante's techniques of artistic expression are borrowed by the American modernist. They are: religious motives, intertextuality (allusions, quotations without attribution and coexistence of different types of style), the principles of rhyme, finding proper word, projecting of a new artistic work on other, written before, pessimistic mood, the way of presenting the protagonist, surreal landscapes, complex metaphor of the text etc.

The peculiarity of Eliot's artistic world is determined in the article. It is an opposition of shallow and casual to eternal and universal, monumental and unshakeable. It is seemed to be firmly stated that Dante's heroes, images and ideas are borrowed and represented by Eliot in a modernistic way.

Keywords: creative style, hypertextuality, surrealism, modernism, Renaissance, Eliot, Dante, essays, art text, worldview.